

Romanikieli on Euroopan merkittävin vähemmistökieli

Kimmo Granqvist & Mirka Salo (toim.):

Romanikieli ja sen tutkimusalat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1268. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013. 254 s. ISBN 978-952-222-442-2.

Romanikieli on läsnä Euroopassa kaikkialla, usein vain huomaamattomana. Romanien vaatimaton ja syrjäytynyt yhteiskunnallinen asema ei ole houkuttellut kansallisiin tai eurooppalaisissa kulttuurissa arvokkaiksi koettuihin kertomuksiin sitoutuneita tutkijoita ja lingvistejä. Kimmo Granqvistin ja Mirka Salon huolellisesti toimittaman artikkelikokoelman *Romanikieli ja sen tutkimusalat* luettuani otsikkoni lähes suora sitaatti kirjan takakannesta tuntui oikealta ja uskottavalta, jopa ilman takakannen rajausta Euroopan unioniin tai rajausta ”puhujamäärältään merkittävin”.

Romanikieli ja sen tutkimusalat on tarkoitettu oppikirjaksi. Teoksen aloittaa Bertil Tikkasen laaja artikkeli romanikielen intialaisista juurista, ja seuraavat Kimmo Granqvistin kolme artikkelia käsittelevät kehitystä varhaisromanista kielen nykymurteisiin, romanikielen vaiheita Suomessa sekä romanikielen taidon heikkenemistä ja pararomania. Lopuksi Petra Kovanen esittelee romanikielen koodinvaihtelua ja Anna Maria Viljanen romanien sanaton viestintää ja ilmaisutabuja. Kirjan tietomäärä on niin suuri, että taatusti kukaan ei selviäisi sen tentistä vanhakantaisilla tenttimisperiaatteilla. Mutta kaikkea tietoa ei ole tarkoitettu muistettavaksi, ja teos toimii myös ajatuksia herättävänä johdantona ja käsikirjana. Artikkelit ovat jännittäviä ja kiinnostavia, vaikka ei tietäisi romanikielestä mitään. Ja harva meistä tietääkään.

Muinais-Intiasta nyky-Suomeen

Artikkelikokoelma rakentuu ajatukselle yhdestä romanikielestä ja sen murteista, ei eri romanikielten tai murteiden kuvailulle ja vertailulle. Lähtökohtana on oletettu kantakieli, protoromani, ja tätä periaatetta noudatetaan systemaattisesti ja metodisesti kiinnostavasti. Granqvistille romanimurteet eivät ole erillisiä ja rajallisia entiteettejä vaan innovaatioiden ja konservatiivisten piirteiden määrittämiä jatkumoiden osia. On keskustoja, joissa innovaatiot saavat alkunsa, ja periferioita, joihin ne leviävät vähitellen ja yhä kauemmaksi. (Tulkoon mainituksi, että tätä nuogrammaattiselle traditiolle perin vastakkaista muutos ja diffuusio -ajattelua on kehitetty etenkin kiinan kielen tutkimukseen 1970-luvulla, ja sen meillä ehkä tunnetuin pioneeri on William Labov.) Tässä näkemyksessään Granqvist seuraa Yaron Matrasia (esim. 2005), jota on pidetty merkittävimpana romanikielen tutkijana sitten Franz von Miklosichin (k. 1891; ks. Miklosich 1872–1880).

Innovaatiot eivät leviä kuin laineet veden heitetystä kivistä, vaan niiden leviämistä estävät valtiolliset ja uskonnolliset rajat sekä murteiden prestiisierot. Helpoimmin leviävät fonologiset uudennokset ja sanasto, vaikeimmin morfologisisyntaktiset piirteet. Yhteiset morfosyntaktiset piirteet ovatkin parhaita murteiden lähisukulaisuuden osoittimia. Innovaatiot taas ovat tärkeämpiä murteiden yhteenkuuluvuuden osoituksia kuin jonkin piirteen kato tai säilyminen (arkaismit). Innovaatiot voivat olla valintoja varhaisemman kielimuodon optioista, murreeroista tai esimerkiksi yksinkertaistuksia. Romanikielen varhaismuotojen muistomerkit ovat harvinaisia, ja näin tutkimuksessa murteentutkimus ja protokielen re-

konstruoiminen kulkevat yhdessä. Jotenkin ainakin vanhemman polven fennistille kirjaa lukiessa tulee mieleen Lauri Hakulisen teoksen *Suomen kielen rakenne ja kehitys* (1978 [I osa 1941, II osa 1946]) käsittelytapa tai ainakin teoksen aika-avaudellinen lukukokemus.

Kirja etenee kronologisesti. Bertil Tikkasen artikkeli romanikielen intialaisista juurista on huikea matka Intian kielioloihin ja intialaiskieltenkin historiaan. Artikkelit vilisee kieliä ja kieliryhmiä, äänteellisiä, morfologisia ja leksikaalisia muutoksia ja säilyneitä konservatismoja. Jo Intiassa romanikielen alkumuotojen ja protoromanin puhujat, kuten monien muidenkin kielten puhujat, ovat vaeltaneet laajoilla alueilla, ja romanikielen kielioppi heijastelee näitä siirtymisiä. Romanikielen ”syntyvaihe” sijoittuu Pohjois-Intian tasangolle suunnilleen ajalle 500–300 eaa. Viimeistään noin 250 eaa. puhujat siirtyivät kohti Luoteis-Intiaa, ja tämä ”luoteisintialainen vaihe” päättyi ehkä 700–800 jaa., kun protoromanin puhujat jatkoivat länteen ja kieli alkoi hajaantua itsenäisiksi murteiksi.

Kimmo Granqvist esittelee ensimmäisessä artikkelissaan laajasti romanikielen tutkimusta ja kehitystä Euroopassa. Granqvistin mukaan (Matrasia seuraten) Byssantin aikana protoromani on ollut vielä suhteellisen yhtenäinen, ja romanit ovat omaksuneet ympäristön kieliä, uskontoja ja kulttuureja. Vasta osmanien valtakunnassa 1300–1400-luvulla romaniperheet ja -klaanit ja heidän mukanaan romanikieli ovat levinneet laajemmin nykyisen Turkin, Kreikan, Balkanin ja Krimin alueille. 1300-luvulta on ensimmäisiä mainintoja romanien saapumisesta Keski-Eurooppaan ja Espanjaan. Italiasta mainintoja on 1400-luvun alusta. Osa vaikutteista ja innovaatioista levisi laajalle romanien keskinäisissä verkostoissa, osa rajoittui pieniin ryhmiin. 1500-luvun lopussa osmanien valtakunnan laajeneminen pysäytettiin ja syntyi raja, joka aiheutti jyrkän perusjaon romanimurteiden välillä. Rajan

pohjoispuolinen innovaatiokeskus syntyi Luoteis-Euroopan saksankielisille alueille. Esimerkki varhaisromanin optioista on protoromanin kopulan s/h-vaihtelu, josta Keski-Euroopan ja Suomen murteisiin on valittu h. Granqvistin mukaan Suomen romanin yleistys on kuitenkin vasta 1800-luvulta. Romanimurteet jaetaan maantieteellisen diffuusion perusteella ja geneettisesti eri murreryhmiin. Geneettisen nykyajan mukaan romanissa on (ollut) neljä päämurreryhmää: balkanilaiset, valakialaiset, keskiset ja pohjoiset. Alun perin suurimpaan alaryhmään eli pohjoisiin murteisiin kuuluvat Suomen romanin lisäksi eri alaryhminä muun muassa Ison Britannian angloromani ja Iberian niemimaan murteet, joissa on tapahtunut kielenvaihto. Niissä ainoastaan sanastossa on enää alkuperäistä romanian. Maantieteelliset nimet ja suku puut kuvaavat geneettistä jakoa, mutta ainakin maallikkolukijan on vaikea suhteuttaa artikkelin erilaisia jakoja toisiinsa. Nimenomaan pohjoisen ryhmän puhujia tuhottiin toisen maailmansodan aikana keskitysleireillä.

Vanhastaan on tunnettua, että Suomessa ensimmäiset maininnat romaneista ovat 1500-luvun lopulta Kastelholmasta ja Turusta, mutta jo 1600-luvulla romaneja on ollut koko maassa. Granqvist ei ota selvää kantaa romanien tuloreittiin mutta tuntuu varovasti kallistuvan itäisen tulosuunnan kannalle (esim. s. 136). Ehkäpä kysymys on vielä auki. Mielestäni itäinen tulosuunta vaatisi kuitenkin valtavan skandinaavisperäiseltä vaikuttavan lainasanaston selittämistä varhemmaksi, kadonneen ruotsin kielen taidon (s. 147) selittämistä ja ehkä joitain dokumenttejakin varhaisimpien, läntiseen suuntaan viittaavien dokumenttien rinnalle. Jäämme odottamaan ”lopullista” selitystä, joka ei välttämättä ole joko-tai-tyyppiä. 1700-luvulta lähtien suurin osa Suomen romaneista on kuitenkin ollut suomen itämurteiden puhujia, mikä näkyy monissa romanikielen uudennoksissakin.

Samoihin aikoihin kielestä on kadonnut piirteitä, jotka yhdistivät sen saksan sintimurteeseen (s. 144). Svaa-vokaali, soinnillisten klusiilien soinnillistuminen, vokaalien diftongiutuminen ja monet muut ominaisuudet ovat Suomen romanissa suomen vaikutuksesta syntyneitä varhaisia, viimeistään 1800-luvulla tapahtuneita muutoksia, kuten monet muut uudenokset. Myös kielen morfologia ja syntaksi ovat muuttuneet suuresti, ja suomen voimakas morfosyntaktinen interferenssi näkyy Suomen romanikielessä 1800-luvun puolivälistä alkaen.

Romanista pararomaniin

Kimmo Granqvistin kolmas artikkeli käsittelee pararomanien syntyä. Romanikieli on kauan ollut siinä mielessä toinen kieli, että se opitaan vasta kulturaation yhteydessä nuoruudessa. Jo varhain on esimerkiksi Espanjassa kehittynyt pararomaneja, joissa romani on luonteeltaan leksikaalista ja kielen fonologia on mukautunut ympäristön fonologiaan. Näin on käynyt Suomessakin, jossa romanikieli ja pararomani elävät rinnakkain, vaikka Suomen pararomanissa on vielä esimerkiksi produktiivisia johtimia. Hieman epäselväksi artikkelissa jää Ruotsin skandoromanin historia ja luonne. Ainakin vanhan tiedon mukaan Ruotsin nykyromanit ovat kaikki myöhäisiä maahanmuuttajia, ja heidän normitettu nykykielensä on muuttajien murteista rakennettu. Alkuperäinen romanikieli eli ”tattarikieli” katosi pararomaninakin 1900-luvulle tultaessa. Kielipillisesti romanikielen kielioppia tavoitteleva romani ja pararomani ovat jatkumo, eivät selvärajaisia kielimuotoja. Arvailisin, että niin Suomessa kuin muuallakin molemmista löytyy myös hyperkorrektia valtakielen äännejärjestelmästä poikkeamista, kuten slangeista.

Petra Kovanen käsittelee artikkelissaan koodinvaihtoa. Pararomanista, koodinvaihtelusta ja kielen elvyttämisyrittä-

mistä puhuttaessa nousee mieleeni Tove Skutnabbin vanha erilaisten äidinkielten luokitus ja erityisesti ”identiteetin äidinkieli” (Skutnabb-Kangas 1981; ks. myös Leiwo 2003). Pararomaniinkin kun liittyy tietoisuus normeista, sanojen kulttuurisista ja tabunalaisista merkityksistä sekä ajatus ”oikeasta” kielestä, joka yleensä si-joitetaan menneisyyteen. Kovasen teoreettisesti huolellisesti pohjustettu tutkimus koodinvaihtojen funktioista, kielellisten aukkojen paikkailusta keskustelujen rakentumiseen, avaa näkökulman myös muiden vähemmistökielten radikaalien muutosten tutkimiseen. Kyse ei siis ole vain valtakielen aiheuttamasta kieliopillisesta rappiosta vaan myös sen tarjoamista mahdollisuuksista.

Anna Maria Viljasen artikkeli tarkastelee romanien kulttuuria ja kulttuurisia tabuja laajasta kulttuurisesta näkökulmasta, esimerkiksi puhtaussäännöksiä ja seksuaalisuuskäsityksiä laajemman puhtauskäsityksen valossa sekä vanhus-ten kunnioitusta kulttuurisessa kontekstissa. Näin yksittäiset kielelliset ja käytäytymistä koskevat tabut muotoutuvat ymmärrettäväksi verkostoksi, jonka ymmärtämisestä on suoranaista käytännön hyötyä esimerkiksi terveydenhuollossa – vaikka etenkin nuoremmat romanit ovat näissä asioissa hyvin ”kaksikielisiä”. Viljasen mukaan nuorten romanien opetuksessa voitaisiinkin hyödyntää heille sopivia perinnäisiä tapoja tiedon siirtämiseen. Näin romanien ajamista ja ajautumista yhteiskunnan laitamille voi koettaa ehkäistä. Ei ollenkaan huonompi tavoite humanistiselle tutkimukselle.

Romanikieli sydämässämme

Romanit ovat ja ovat olleet Euroopan ehkä sorretuin vähemmistö, ja syrjintää on ja on ollut Suomessakin. Yhteiskunnan ja akateemisen maailman kiinnostus romanien kieleen ja kulttuuriin on heräämässä vasta nyt, kun se alkaa olla myö-

häistä. Näihin aikoihin asti tutkimus on ollut akateemisesti marginaalista ja yksittäisten tutkijoiden varassa; suomalaisista tutkijoista kirjassa nousevat esille esimerkiksi aikoinaan kansainvälistäkin kuuluisuutta sanakirjallaan (1901) saanut Arthur Thesleff ja indogermanisti Pertti Valtonen (1968).

Kimmo Granqvist on tehnyt valtavan työn romanikielen ja -tutkimuksen parissa, ja jatkoa varmasti seuraa. Toivottavasti myös ”kansallisten kielten” tutkijat tutustuvat romanikielen tutkimukseen. Se auttaa näkemään, miten yksipuolisen kansallisesti orientoituneelta tutkimukselta jää huomaamatta kiintoisia kielilimiöitä ja oivalluksia, ajateltakoon vaikkajoidenkin suomen sukukielten vähittäistä katoamista. Puhumattakaan siitä, että Suomen romanikieli lienee ainoa indoeurooppalainen (tarkemmin indoarjalainen) kieli, jossa suomen vaikutus on ollut läpitunkeva. Yleensä suomi on ollut vuorovaikutuksessa saajapuoli. Toivon, että tämäkin arvio nostaa esille kiinnostavia kysymyksiä, jotka houkuttelevat Granqvistin tutkijaryhmän esittelemään romanikielen tutkimusta laajemmin Virittäjän palstoilla.

MATTI LEIWO
etunimisukunimi@gmail.com

Lähteet

- HAKULINEN, LAURI 1978 [I osa 1941, II osa 1946]: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu: Otava.
- LEIWO, MATTI 2003: Romani äidinkielenä ja romanikielen opettamisesta äidinkieleinä. – *Virittäjä* 107 s. 107–111.
- MATRAS, YARON 2005: *Romani. A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MIKLOSICH, FRANZ 1872–1880: *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europa*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1981: *Tvåspråkighet*. Lund: LiberLäromedel.
- THESLEFF, ARTHUR 1901: *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae 29 (6). Helsinki: Finnische Litteratur-Gesellschaft.
- VALTONEN, PERTTI 1968: *Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa*. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.